YASHIL IQTISODIYOTNI SHAKLLANTIRISHNING MAKROIQTISODIY JARAYONDAGI AMALIY MOHIYATI VA IQTISODIY O‘SISHGA TA’SIRI

Abdurahmonov Asilbek Ismonjon o‘g‘li
Namangan davlat universiteti
Iqtisodiyot fakulteti 3-bosqich talabasi
Email: asilbekabdurahmonovv@icloud.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.21689587

Annotatsiya: Mazkur maqolada yashil iqtisodiyotni shakllantirishning makroiqtisodiy mohiyati, iqtisodiy o‘sish va barqaror rivojlanishni ta'minlashdagi o‘rni ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot davomida yashil iqtisodiyotning fiskal, monetar, investitsion hamda institutsional mexanizmlari iqtisodiy rivojlanishga ta'siri baholandi. Shuningdek, resurslardan samarali foydalanish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash va xalqaro ekologik tashabbuslarning milliy iqtisodiyot rivojlanishidagi o‘rni yoritildi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, yashil iqtisodiyot iqtisodiy o‘sishning yangi sifat bosqichini shakllantirish bilan bir qatorda, uzoq muddatli makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning muhim omili hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, makroiqtisodiyot, iqtisodiy o‘sish, barqaror rivojlanish, yashil investitsiyalar, ekologik siyosat, fiskal siyosat, monetar siyosat, resurs samaradorligi.

Kirish.

XXI asrda global ekologik muammolarning keskinlashuvi, tabiiy resurslarning cheklanishi va iqlim o‘zgarishi iqtisodiy rivojlanishning yangi modelini shakllantirish zaruratini yuzaga keltirdi. Shu sababli xalqaro iqtisodiy hamjamiyat tomonidan "yashil iqtisodiyot" konsepsiyasi barqaror rivojlanishning muhim yo‘nalishi sifatida e'tirof etildi. Mazkur model iqtisodiy o‘sishni ekologik muvozanat va ijtimoiy farovonlik bilan uyg'unlashtirishni nazarda tutadi [1].

Yashil iqtisodiyot tushunchasi ilk bor Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit dasturi (UNEP) tomonidan iqtisodiy rivojlanishning yangi paradigmasi sifatida ilgari surilgan bo‘lib, unda tabiiy kapitalni asrash, resurslardan samarali foydalanish hamda karbonat chiqindilarini kamaytirish asosiy maqsad sifatida belgilangan [2]. Mazkur yondashuv iqtisodiy o‘sishni cheklash emas, balki uni innovatsiyalar va ekologik texnologiyalar orqali yangi sifat bosqichiga olib chiqishni nazarda tutadi.

So‘nggi yillarda Jahon banki, OECD, BMT Taraqqiyot dasturi hamda Xalqaro energetika agentligi tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlar yashil iqtisodiyotga yo‘naltirilgan investitsiyalar iqtisodiy samaradorlikni oshirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va uzoq muddatli makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashini ko‘rsatmoqda [3;4].

O‘zbekistonda ham iqtisodiyotni ekologik barqaror rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. "Yashil iqtisodiyot"ga o‘tish strategiyasi, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish, energiya samaradorligini oshirish hamda resurslardan oqilona foydalanishga qaratilgan islohotlar mamlakatning uzoq muddatli taraqqiyot strategiyasida alohida o‘rin egallaydi [5].

Makroiqtisodiy nuqtai nazardan yashil iqtisodiyot iqtisodiy o‘sishning tarkibiy tuzilmasini o‘zgartiradi. An'anaviy iqtisodiy model resurslardan maksimal darajada foydalanishga asoslangan bo‘lsa, yashil iqtisodiyot resurslardan samarali foydalanish, ishlab chiqarish chiqindilarini kamaytirish va ekologik xavfsizlikni ta'minlashni ustuvor vazifa sifatida belgilaydi [6].

Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, bugungi sharoitda iqtisodiy o‘sishni ekologik xavfsizlikdan ajratgan holda tasavvur etish mumkin emas. Mamlakatlar raqobatbardoshligini ta'minlashda energiya samaradorligi, yashil texnologiyalar, innovatsion ishlab chiqarish va ekologik boshqaruv tizimlari hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda [7].

Mazkur tadqiqotning maqsadi yashil iqtisodiyotni shakllantirishning makroiqtisodiy mohiyatini ilmiy jihatdan asoslash, uning iqtisodiy o‘sishga ta'sir etuvchi mexanizmlarini aniqlash hamda resurslardan samarali foydalanish orqali makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash imkoniyatlarini baholashdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

yashil iqtisodiyotning nazariy asoslarini tahlil qilish;

makroiqtisodiy mexanizmlarning iqtisodiy o‘sishga ta'sirini baholash;

investitsiya, fiskal va monetar siyosatning yashil iqtisodiyotdagi rolini aniqlash;

xalqaro tajribani o‘rganish va O‘zbekiston sharoitiga mos tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot metodologiyasi.

Mazkur tadqiqotda yashil iqtisodiyotni shakllantirishning makroiqtisodiy mohiyatini baholash hamda uning iqtisodiy o‘sishga ta'sirini aniqlash maqsadida kompleks ilmiy yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini yashil iqtisodiyot konsepsiyasi, barqaror rivojlanish nazariyasi hamda makroiqtisodiy rivojlanishning zamonaviy yondashuvlari tashkil etdi [8].

Tadqiqot davomida tizimli tahlil usuli qo‘llanildi. Mazkur usul yordamida yashil iqtisodiyotning makroiqtisodiy tizimdagi o‘rni, iqtisodiy o‘sish, bandlik, investitsiyalar, davlat moliyasi va tashqi savdo bilan o‘zaro bog'liqligi tahlil qilindi. Tizimli yondashuv iqtisodiy va ekologik omillarni yagona mexanizm sifatida baholash imkonini berdi [1].

Qiyosiy tahlil usuli orqali an'anaviy iqtisodiyot va yashil iqtisodiyot modellari o‘rtasidagi farqlar o‘rganildi. Bunda resurslardan foydalanish darajasi, energiya samaradorligi, investitsiyalar tarkibi, ishlab chiqarish texnologiyalari hamda davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlari taqqoslandi [9].

Shuningdek, ilmiy umumlashtirish va iqtisodiy-mantiqiy tahlil usullaridan foydalanildi. Ushbu usullar asosida xalqaro tashkilotlarning ilmiy hisobotlari, O‘zbekiston Respublikasining "Yashil iqtisodiyot"ga o‘tish strategiyasi, BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari, Parij bitimi va boshqa xalqaro hujjatlar tahlil qilindi [2;3;5].

Tadqiqotning axborot bazasini O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik hujjatlari, BMT, UNEP, OECD, Jahon banki, Xalqaro energetika agentligi hamda mavzuga oid ilmiy adabiyotlar tashkil etdi. Bundan tashqari, tadqiqotda foydalanuvchi tomonidan taqdim etilgan "Yashil iqtisodiyotni shakllantirishning makroiqtisodiy jarayondagi amaliy mohiyati" mavzusidagi bob asosiy nazariy manbalardan biri sifatida foydalanildi [1].

Tahlil natijalari induksiya va deduksiya usullari yordamida umumlashtirildi. Olingan ilmiy xulosalar makroiqtisodiy rivojlanish va ekologik barqarorlikning o‘zaro bog'liqligini

aniqlash hamda iqtisodiy siyosatni takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishda asos bo‘lib xizmat qildi.

Tadqiqot natijalari.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, yashil iqtisodiyot iqtisodiy rivojlanishning yangi sifat bosqichini shakllantiruvchi makroiqtisodiy model hisoblanadi. Mazkur modelning asosiy ustunligi iqtisodiy o‘sish va ekologik barqarorlikni o‘zaro uyg'unlashtirish imkoniyatini yaratishidadir. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish iqtisodiy samaradorlikni oshirish bilan bir qatorda uzoq muddatli makroiqtisodiy barqarorlikni ham ta'minlaydi [1].

Birinchi natija sifatida aniqlandiki, yashil iqtisodiyot ishlab chiqarish omillaridan foydalanish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. An'anaviy iqtisodiyotda iqtisodiy o‘sish ko‘proq tabiiy resurslar va energiya iste'molining ortishi hisobiga ta'minlansa, yashil iqtisodiyotda innovatsion texnologiyalar, energiya tejamkor uskunalar hamda resurslardan oqilona foydalanish ustuvor yo‘nalish sifatida namoyon bo‘ladi [10].

Ikkinchi natija investitsiya siyosati bilan bog'liq. Tahlillar ko‘rsatishicha, yashil investitsiyalar qayta tiklanuvchi energiya, chiqindilarni qayta ishlash, ekologik transport va energiya samarador texnologiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bunday investitsiyalar nafaqat ekologik muammolarni kamaytiradi, balki yangi ishlab chiqarish quvvatlari va qo‘shimcha ish o‘rinlarini yaratadi [3;11].

Bandlik bozorida ham muhim o‘zgarishlar kuzatiladi. Tadqiqot davomida yashil iqtisodiyot sharoitida "yashil kasblar" ulushi ortishi, yuqori malakali mutaxassislarga talab kuchayishi hamda inson kapitaliga investitsiyalar hajmi oshishi aniqlandi. Shu bilan birga, ayrim an'anaviy tarmoqlarda tarkibiy o‘zgarishlar sodir bo‘lishi sababli davlat tomonidan qayta tayyorlash dasturlarini amalga oshirish zarurligi qayd etildi [4].

Fiskal siyosatning natijalari shuni ko‘rsatdiki, ekologik soliqlar va yashil subsidiyalar iqtisodiy subyektlarni energiya samaradorligini oshirishga rag'batlantiradi. Natijada tabiiy resurslardan foydalanish darajasi optimallashadi, ekologik zarar kamayadi hamda davlatning barqaror rivojlanish siyosati yanada samarali amalga oshiriladi [12].

Pul-kredit siyosati doirasida yashil moliyalashtirish mexanizmlarining joriy etilishi iqtisodiy rivojlanishga ijobiy ta'sir ko‘rsatishi aniqlandi. Xususan, yashil obligatsiyalar, ekologik kreditlar va barqaror investitsiya fondlari moliyaviy resurslarning innovatsion loyihalarga yo‘naltirilishini ta'minlaydi. Bu esa iqtisodiyotning texnologik yangilanishini tezlashtiradi hamda uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlaydi [13].

Olib borilgan tahlillar natijasida tashqi iqtisodiy aloqalarda ham sezilarli o‘zgarishlar kuzatilishi aniqlandi. Xalqaro bozorlarda ekologik standartlarning kuchayishi eksport qiluvchi korxonalarni ekologik toza mahsulot ishlab chiqarishga undamoqda. Bu esa milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish bilan bir qatorda eksport tarkibida yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulotlar ulushining ortishiga xizmat qiladi [14].

Tadqiqot natijalari shuningdek, resurslardan foydalanish samaradorligi makroiqtisodiy barqarorlikning asosiy omillaridan biri ekanligini tasdiqladi. Energiya, suv va xomashyo resurslaridan samarali foydalanish ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi, inflyatsion bosimni pasaytiradi hamda iqtisodiyotning tashqi iqtisodiy shoklarga nisbatan chidamliligini oshiradi [15].

Muhokama.

Tadqiqot natijalari yashil iqtisodiyotning zamonaviy makroiqtisodiy rivojlanishdagi o‘rni tobora ortib borayotganligini ko‘rsatdi. Tahlillar shuni tasdiqlaydiki, iqtisodiy o‘sishni faqat ishlab chiqarish hajmining ortishi orqali emas, balki resurslardan samarali foydalanish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va ekologik xavfsizlikni ta’minlash orqali ham barqaror rivojlantirish mumkin. Shu jihatdan yashil iqtisodiyot an’anaviy iqtisodiy modelning muqobil shakli emas, balki uning zamonaviy va takomillashtirilgan ko‘rinishi sifatida namoyon bo‘ladi.

O‘tkazilgan tahlillar asosida aniqlanishicha, yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayoni davlatning iqtisodiy siyosatini yangi mazmun bilan boyitadi. Xususan, fiskal va monetar siyosat ekologik maqsadlar bilan uyg‘unlashganda iqtisodiy o‘sishning sifati oshadi. Davlat tomonidan ekologik toza texnologiyalarni rag‘batlantirish, yashil infratuzilmaga investitsiyalarni kengaytirish hamda energiya samaradorligini oshirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar iqtisodiyotning uzoq muddatli barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Muhokama natijalari investitsiyalar tarkibining o‘zgarishi iqtisodiy transformatsiyaning asosiy omillaridan biri ekanligini ko‘rsatdi. Kapital qo‘yilmalar ekologik xavfsiz texnologiyalar va qayta tiklanuvchi energiya manbalariga yo‘naltirilganda ishlab chiqarish samaradorligi ortadi, energiya sarfi kamayadi hamda korxonalarning raqobatbardoshligi kuchayadi. Bu esa iqtisodiy o‘sishning sifat ko‘rsatkichlarini yaxshilaydi va milliy iqtisodiyotning xalqaro bozordagi mavqeini mustahkamlaydi.

Bandlik masalasida ham muhim o‘zgarishlar kuzatiladi. Yashil iqtisodiyot yangi texnologiyalar va innovatsion ishlab chiqarish tarmoqlarining rivojlanishi hisobiga yangi ish o‘rinlarini yaratadi. Biroq ayrim an’anaviy tarmoqlarda tarkibiy o‘zgarishlar yuz berishi sababli mehnat bozorini moslashtirish, kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda. Shu sababli inson kapitaliga investitsiyalarni ko‘paytirish yashil iqtisodiyotga muvaffaqiyatli o‘tishning muhim shartlaridan hisoblanadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, resurslardan foydalanish samaradorligi makroiqtisodiy barqarorlikning eng muhim omillaridan biridir. Energiya, suv va boshqa tabiiy resurslardan oqilona foydalanish ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi, mahsulot tannarxini pasaytiradi hamda inflyatsion bosimni yumshatadi. Bundan tashqari, energiya importiga qaramlikning kamayishi tashqi iqtisodiy xatarlarga nisbatan iqtisodiyotning barqarorligini oshiradi.

Muhokama davomida xalqaro tajriba ham alohida e’tiborga olindi. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, yashil iqtisodiyotga o‘tish dastlab katta investitsiyalarni talab qilsa-da, uzoq muddatda yuqori iqtisodiy samaradorlikni ta’minlaydi. Qayta tiklanuvchi energiya manbalarining rivojlanishi, chiqindilarni qayta ishlash tizimining takomillashuvi hamda ekologik innovatsiyalarni qo‘llash iqtisodiy o‘sishning yangi manbalarini shakllantiradi.

O‘zbekiston sharoitida ham yashil iqtisodiyotni rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar mavjud. Mamlakatning quyosh va shamol energetikasi salohiyati, tabiiy resurslardan oqilona foydalanishga qaratilgan islohotlar hamda investitsiya muhitining yaxshilanib borayotgani yashil iqtisodiyotning rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratmoqda. Shu bilan birga, ekologik

standartlarni takomillashtirish, yashil moliyalashtirish instrumentlarini kengaytirish va ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo‘llab-quvvatlash ushbu jarayon samaradorligini yanada oshiradi.

Umuman olganda, olib borilgan tadqiqot natijalari yashil iqtisodiyotning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik maqsadlarni yagona tizimda uyg‘unlashtirish imkoniyatiga ega ekanligini tasdiqladi. Mazkur model uzoq muddatli makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, iqtisodiy o‘sish sifatini yaxshilash va aholining turmush darajasini oshirishda muhim strategik yo‘nalish sifatida xizmat qiladi.

Xulosa.

Olib borilgan tadqiqotlar yashil iqtisodiyotni shakllantirish zamonaviy makroiqtisodiy rivojlanishning ustuvor yo‘nalishlaridan biri ekanligini ko‘rsatdi. An’anaviy iqtisodiy modeldan farqli ravishda, yashil iqtisodiyot iqtisodiy o‘sish, ekologik barqarorlik va ijtimoiy farovonlikni yagona tizim sifatida uyg‘unlashtirishga xizmat qiladi. Shu sababli ushbu model uzoq muddatli iqtisodiy taraqqiyotning muhim omili hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari yashil iqtisodiyotning makroiqtisodiy mexanizmlari iqtisodiy o‘sish sifatini oshirish, investitsiyalar tarkibini takomillashtirish, resurslardan foydalanish samaradorligini kuchaytirish va ekologik xavflarni kamaytirishga xizmat qilishini tasdiqladi. Xususan, fiskal va monetar siyosatning yashil tamoyillar asosida amalga oshirilishi innovatsion texnologiyalarni rivojlantirish, energiya samaradorligini oshirish hamda iqtisodiy faoliyatning ekologik xavfsizligini ta’minlash imkonini beradi.

Shuningdek, yashil iqtisodiyot yangi ish o‘rinlarini yaratish, inson kapitalini rivojlantirish va mehnat bozori sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etishi aniqlandi. Mazkur jarayonda ta’lim tizimini zamonaviy texnologiyalar asosida rivojlantirish, mutaxassislarni qayta tayyorlash hamda ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo‘llab-quvvatlash ustuvor vazifalardan biri bo‘lib qoladi.

Resurslardan oqilona foydalanish iqtisodiy barqarorlikning asosiy shartlaridan biri ekanligi tadqiqot davomida o‘z tasdig‘ini topdi. Energiya, suv va boshqa tabiiy resurslardan samarali foydalanish ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi, iqtisodiyotning tashqi shoklarga chidamliligini oshiradi hamda ekologik muammolarni yumshatishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishning kengayishi milliy energetika xavfsizligini mustahkamlaydi.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, yashil iqtisodiyotga o‘tish davlat siyosati, xususiy sektor va ilmiy muassasalarning o‘zaro hamkorligini talab etadi. O‘zbekiston sharoitida ham ushbu yo‘nalishda amalga oshirilayotgan islohotlar iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, ekologik muammolarni kamaytirish hamda Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Kelgusida yashil iqtisodiyot bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarda makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarni ekonometrik modellar asosida baholash, hududlar kesimida resurs samaradorligini tahlil qilish hamda yashil investitsiyalarning iqtisodiy o‘sishga ta’sirini empirik usullar yordamida o‘rganish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. United Nations Environment Programme (UNEP). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. Nairobi: UNEP, 2011.
2. World Bank. Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development. Washington, DC: World Bank, 2012.
3. OECD. Green Growth Indicators. Paris: OECD Publishing, 2017.
4. United Nations. Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. New York: United Nations, 2015.
5. United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). The Paris Agreement. Paris, 2015.
6. International Energy Agency (IEA). World Energy Outlook 2023. Paris: IEA, 2023.
7. Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). Climate Change 2023: Synthesis Report. Geneva, 2023.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019–2030-yillarda O‘zbekiston Respublikasining "yashil iqtisodiyot"ga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi qarori.
9. United Nations Development Programme (UNDP). Human Development Report 2023/2024. New York: UNDP, 2024.
10. European Commission. The European Green Deal. Brussels, 2019.
11. International Renewable Energy Agency (IRENA). Renewable Capacity Statistics 2024. Abu Dhabi, 2024.
12. Asian Development Bank. Asian Development Outlook 2024. Manila: ADB, 2024.
13. Food and Agriculture Organization (FAO). The State of the World's Land and Water Resources for Food and Agriculture. Rome: FAO.
14. Stern N. The Economics of Climate Change: The Stern Review. Cambridge University Press.